

*Лисенко М. І.,
викладач кафедри кримінально-виконавчого права
Інституту кримінально-виконавчої служби
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ЗАСУДЖЕНИХ В УМОВАХ ІЗОЛЯЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто право засуджених на працю в установах виконання покарань. Проаналізовано позитивні та негативні аспекти останніх змін до чинного законодавства, що регулює трудову діяльність засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Ключові слова: праця засуджених, ізоляція засуджених, суспільно-корисна праця, виправлення засудженого.

Постановка проблеми. Відповідно до ЗУ «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 8 квітня 2014 року до статті 118 КВК України були внесені зміни, а саме: слова «повинні працювати» було замінено на «мають право працювати» [1].

Уперше в Україні була відмінена обов'язкова праця засуджених. Звичайно, це викликало велику кількість дискусій: більшість практиків не підтримали дану новелу, посилаючись на те, що це вплине на режим у виправних колоніях, зокрема на дотриманні дисципліни та правопорядку. Проте прибічники даного нововведення все ж наполягають на необхідності даної норми з огляду на утвердження та розвиток гуманістичного підходу у сфері виконання покарань.

Предметно аналізувати негативні та позитивні аспекти права засуджених на працю вже можна з огляду на те, що пройшов певний період (майже рік), який показав доцільність змін до статті 118 КВК України.

Аналіз останніх досліджень. Різними аспектами праці засуджених до позбавлення волі у практиці виконання-відбування покарання займалися чимало вчених. Суттєвий внесок у розроблення цього питання зробили Г. А. Аванесова, Ю. М. Антонян, З. А. Астеміров, Л. В. Багрій-Шахматов, В. А. Бадира, О. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, А. В. Кирилюк, В. А. Львовичкін, М. П. Мелентьєв, В. О. Меркулова, О. Б. Пташинський, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, М. О. Стручков, В. М. Трубников, С. В. Царюк, Ю. А. Чеботарьова, І. С. Яковець та ін.

Проте останні зміни до чинного законодавства активізували увагу вчених до права засуджених на працю та засвідчили необхідність більш детального розгляду означеного питання.

Мета даної статті полягає в аналізі права засуджених на працю в установах виконання покарань закритого типу на основі чинного законодавства з урахуванням останніх змін внесених до нього.

Викладення основного матеріалу. Звертаючись до правового регулювання права на працю, необхідно вказати, що на конституційному рівні закріплено (стаття 43 Конституції України), що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. У тій же статті вказується, що примусова праця забороняється, проте не вважається примусовою праця, яка виконується за вироком суду [2]. Отже, правова основа раніше закріпленого обов'язку засудженого до праці не суперечила Основному Закону.

Якщо звернутися до міжнародно-правового регулювання даного питання, то п. 2 статті 71 Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими передбачає, що всі засуджені повинні працювати відповідно до їх фізичних і психічних здібностей [3].

Історичні передумови обов'язковості праці засуджених відсилають нас до ВТК УРСР, де стаття 49 закріплювала обов'язок засудженого на працю [4]. Це було адекватне відображення політики радянської влади у сфері виконання покарань: кожен засуджений обов'язково залучався до праці. Саме праця в умовах ізоляції слугувала основою виправлення та була наріжним каменем виконання покарань. Саме тому сама галузь права і дістала назву виправно-трудова праця. Не йшлося мови на той час, чи може засуджений відмовитися від праці. У радянський період учені виходили з того, що праця засуджених до позбавлення волі є складовою частиною всієї суспільної праці, планово організованої як у межах одного підприємства, так і в масштабах усієї держави. При цьому малося на увазі, що в соціально-економічному аспекті засуджений є працівником, праця якого, навіть при наявності цілого ряду обмежень, за своїм змістом і суттю мало чим відрізняється від праці вільного громадянина. Вважалося, що розходження в умовах і характері праці засуджених і вільних працівників не змінюють його соціальної природи (не виводять його за загальні рамки), а є результатом конкретної цільової спрямованості, наслідком якої є диференціація умов праці для різних категорій працюючих засуджених.

Перебування України у складі СРСР протягом тривалого часу зумовило вплив на політику у сфері виконання покарань вже незалежної України. Проте вплив радянського ставлення до праці й досі проглядається не тільки в правовому регулюванні, але й формуванні правової свідомості персоналу ДКВС, а отже, ставленню працівників до праці засудженого. Усе ж такі обов'язок засудженого працювати – звичний загальноприйнятий постулат, що проіснував досить тривалий час. Психологічна адаптація працівників до того, що засуджений може відмовитися працювати, ще триває. Необхідно врахувати, що раніше така відмова була підставою для дисциплінарного стягнення, а для окремих категорій спецконтингенту, які відмовлялися від праці систематично, слугувала основою застосування статті 391КК України «Злісна непокоря вимогам адміністрації УВП». Зрозуміло, що це був потужний важіль впливу на засуджених з боку персоналу ДКВС, натомість нині необхідно посилити контроль та нагляд за засудженим, який не працює і фактично весь час проводить на свій розгляд в межах правил внутрішнього розпорядку виправних установ.

Тверезо оцінюючи переваги та недоліки досліджуваної норми, необхідно зазначити, що дана зміна на законодавчому рівні все ж не врахувала, як може вплинути право засудженого на працю на права інших осіб.

Проблемним видається в контексті права засудженого на працю реалізація його матеріальних зобов'язань. Так, засудже-

ний, відбуваючи покарання у виді позбавлення волі на певний строк, має сплачувати аліменти на утримання неповнолітньої дитини або матеріальні збитки за цивільним позовом. Якщо особа відмовляється від праці, то фактично унеможливає відшкодування таких збитків, адже саме з його заробітку й здійснюються такі відрахування. За умови, що в його власності не перебуває майно, на яке може бути звернене стягнення, особи, які отримали матеріальні збитки від злочину, а також утриманці засудженого позбавляються свого права. І хоча зрідка, коли відрахування з заробітної платні могли б покрити повністю збитки, проте реалізація право осіб, постраждалих від злочину, знижується в рази.

Засуджений, перебуваючи в установі виконання покарань, харчується та користується комунальними послугами, оплата за це здійснюється шляхом відрахування з особового рахунку засудженого. Не має значення нині чи кошти на особовому рахунку будуть заробітною платою, чи його власні кошти, головне – сплатити державі за користування послугами на утримання. Проте матеріальний рівень пересічного засудженого – нижче за середній, вони частіше за все не в змозі оплатити власними коштами харчування та комунальні послуги, а за умови, що вони не скористаються своїм правом на працю, то тягар їх утримання теоретично лягає на плечі державного бюджету.

Раніше було законодавчо прописано, що засудженому може бути представлений цивільний позов після відбування покарання. Нині останнім законодавчим актом ця норма, передбачена ч. 3 ст. 121 КВК України, була відмінена, і стає зрозуміло, що утримання засудженого, який не працює та не має коштів на сплату послуг, що надаються в УВП, повністю лягає на плечі держави.

Наступним аргументом на користь обов'язку засудженого на працю є сама особа засудженого. Інколи, потрапляючи в КВУ, засуджений не має жодних професійних навичок з різних соціальних причин. І хоча дане нав'язування праці може викликати інколи відразу до неї, проте набуті вміння певних видів робіт дадуть можливість особі реалізувати себе після відбування покарання.

Вищевказані аргументи на користь обов'язку працювати жодним чином не заперечують цінність останніх змін, а лише свідчать про необхідність їх доопрацювання та розроблення механізмів забезпечення права на працю засуджених таким чином, щоб не порушувалися права інших осіб.

Виникає питання про необхідність взагалі змін, внесених 8 квітня 2014 року. Звичайно, що застаріла парадигма обов'язковості праці в контексті утвердження прав і свобод людини і громадянина перестала відповідати потребам сучасності.

Відповідно до статті 6 КВК України суспільно корисна праця є одним з основних засобів виправлення і ре соціалізації [5]. Важливість виправлення як однієї з цілей покарання є можливою за умови взаємодії сукупності складових елементів: суспільно корисної праці, режиму, соціально-виховної роботи тощо. Складно оцінити таку категорію, як виправлення засудженого – адже це психологічна категорія, внутрішня, суб'єктивна, виміряти тестами яку майже неможливо. А тому законодавець надав сукупність засобів, які діють взаємопов'язано між собою та в системі, саме вплив всіх засобів вважається допоможе виправити особу.

У контексті вищевказаного, якщо не дати особі право вибору, а примусом нав'язувати суспільно корисну працю, то стає незрозуміло, засуджений працює тому, що усвідомив необхідність праці як власного соціального розвитку, набуття корисних професійних навичок, бажання реалізуватися, що неухильно веде до право слухняної поведінки, або ж працює, тому що не

має альтернативи. Праця відповідно до базових закономірностей людської психології може мати виправний чи ресоціалізаційний, антикриміногенний потенціал лише за умови її добровільності, якщо ж навпаки, то вона виконує роль карального засобу, не викликаючи в засудженій особі поважного до неї ставлення і прагнення до праці у майбутньому.

Забезпечуючи право на працю, дуже чітко можна прослідкувати, як засуджений змінює свої світоглядні цінності, за таких обставин працюючий засуджений дійсно внутрішньо змінюється. Суспільно-корисна праця, крім природної і необхідної умови існування суспільства, виступає як суспільне явище, тому що в процесі трудової діяльності люди вступають один з одним у різні відносини відповідно до правил, які панують у суспільстві.

Така праця виконує певні функції:

- економічну, оскільки засуджені своєю працею створюють певні матеріальні блага і отримують відповідну платню;
- соціальну, тому що в процесі виконання роботи засуджені набувають певних виробничих навичок;
- оздоровчу, адже праця завжди загартовує особу фізично і морально;
- виправну, оскільки суспільно корисна праця виховує засудженого, допомагає набуті позитивних навичок, що надалі дає змогу відмовитися від злочинної діяльності.

Прогресивна система покарань дозволяє особі, яка стала на шлях виправлення, ряд покращень: від переведення в межах однієї установи до умовно-дostroкового звільнення. З цього випливає, що праця засудженого – є важливим елементом виправлення та обов'язковою умовою при застосуванні до засудженого певних пом'якшень. Це також має бути враховано суддями при застосуванні умовно-дostroкового звільнення. Навіть, якщо особа не порушує вимог режиму, не має дисциплінарних стягнень, чи може це означати, що вона стає на шлях виправлення, чи все ж таки свої внутрішні позитивні зміни довести активними діями, зокрема залученням до праці.

Важливим фактором, який необхідно врахувати, це робота засудженого як джерело утримання виправних колоній в сучасних економічних умовах. Ідея самокупності місць позбавлення волі є не новою, проте недостатньо виправданною. Адже праця засудженого слугує як один із засобів виправлення, а не як спосіб заробляння коштів. У центрі уваги має знаходитися саме суспільно корисна праця, що дозволяє засудженому знайти себе, набуті певних навичок, почати реалізовуватися, бути задіяним в решті-решт у певний суспільний процес. Проте, коли праця виступає способом заробити кошти, то ідея виправлення відступає на другий план. Як вказується у Європейських в'язничних правилах: «хоча одержання фінансового прибутку від діяльності підприємств у виправних установах може бути корисним з огляду на підвищення стандартів, а також якості та доцільності професійної підготовки, проте інтереси ув'язнених не мусять підпорядковуватися цій меті» [6].

Також видається проблемним забезпечення засудженого працею відповідно до спеціальності, більшість колоній орієнтовані на наявні виробничі потужності, а тому нерідко засудженому доводиться перевчатися, працювати на роботах за межами їх вмінь та кваліфікації. Праця засуджених повинна бути суспільно-корисною, а не беззмисловою. При цьому вся виробничо-господарська діяльність УВП повинна бути підпорядкована основному завданню – виправленню засуджених.

Висновки. Отже, вищезазначене свідчить про те, що прийнята новела щодо права засуджених на працю хоча й доволі дискусійна, проте без сумніву має важливе значення для оновлення системи виконання покарань. Проте потребує нагального вирішення окремі механізми реалізації прийнятої норми. Адже

праця – важливий елемент будь-якої людини, якщо людина не працює вона не розвивається соціально. Праця – це основна умова людського існування і, безумовно, серед заходів виправного впливу на засуджених вона займає особливе місце. Це зумовлене тим, що ставлення до суспільно корисної діяльності є своєрідним моральним критерієм людини. Праця засуджених, на нашу думку, виконує функцію запобіжника проти деградації особистості, яка ймовірна через позбавлення волі. Вона є важливим засобом у ресоціалізації особи за умови прагнення і набуття перспектив на майбутнє у свідомості засуджених. Дуже важливо, щоб засуджена особа набула усвідомлення майбутніх позитивних перспектив у її житті і прагнення до самостійності і самоствердження через працю, яка не викликає у неї огиди, оскільки вона відповідає зазначеним умовам.

А тому заохочення до праці, створення умов для неї, встановлення меж, які б унеможливили зловживання своїм правом – основні завдання, які постають нині як на законодавчому рівні, так і на рівні практичної реалізації. Слід також зазначити, що заміна існуючого в теперішній час у нашій державі обов'язку засуджених працювати на право працювати, тобто, відмова від примусової (обов'язкової) праці в місцях позбавлення волі, не може розглядатися як проста заміна обов'язку на право, яка сама по собі призведе до позитивних результатів.

Література:

1. Закону України № 1186-VII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», прийнятого Верховною Радою України 8 квітня 2014 року.
2. Конституція України. Документ 254к/96-вр./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

3. Мінімальні стандартні правила поводження з засудженими / Трубников В. М. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. – С. 78-89.
4. Виправно-трудоий кодекс України. – К. : Атіка, 2002. – 64 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка; вид. друге, доп. і перероб. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 560 с.
6. Європейські пенітенціарні правила / Трубников В. М. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. – С. 127-167.

Лисенко М. И. Обеспечение права на работу осужденных в условиях изоляции

Аннотация. В статье рассматривается право осужденных на труд в учреждениях исполнения наказаний. Проанализированы позитивные и негативные аспекты последних изменений в действующее законодательство, регулирующее трудовую деятельность осужденных к лишению свободы.

Ключевые слова: труд осужденных, изоляция осужденных, общественно полезный труд, исправление осужденного.

Lysenko M. Ensuring the right to work of convicts in conditions of isolation

Summary. The article deals with the labor right of convicts in penal institutions. Analysis was carried out positive and negative aspects of recent changes to the existing legislation, which regulates the labor activities of condemned to imprisonment.

Key words: labor of convicts, isolation, socially useful labor, correction of the convict.